

AFRIKADA QUL SAVDOSI: TARIXIY JARAYON, SABABLAR VA OQIBATLAR

Norboyev Sirojiddin Qurbonazarovich

O'zbekiston Respublikasi IIV Surxondaryo akademik litseyi

Tarix fani o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Afrikada qul savdosining shakllanishi, uning iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy omillari, transatlantik qul savdosining ko'lami, Afrika jamiyatlariga ko'rsatgan chuqur ta'siri hamda jahon tarixidagi o'rni ilmiy tahlil qilinadi. Qul savdosining boshlanishi, Yevropa davlatlarining Afrika qit'asini mustamlaka qilish jarayonidagi faoliyati, qul bozorlarining tashkil etilishi, qul savdosining demografik va madaniy oqibatlari yoritiladi. Maqolada zamonaviy davrda ham davom etayotgan odam savdosi muammolariga e'tibor qaratilib, tarixiy jarayonlardan olinishi lozim bo'lgan saboqlar haqida fikr yuritiladi.

KIRISH

Afrika qit'asi insoniyat tarixida eng qadimiy madaniyat va sivilizatsiyalar o'chog'i bo'lishiga qaramay, XVI–XIX asrlarda jahonning eng dahshatli ijtimoiy-iqtisodiy fojialaridan biri — qul savdosi qurboniga aylandi. Qul savdosi nafaqat Afrika xalqlarining tarixiy taraqqiyotini orqaga surdi, balki jahon iqtisodiy tizimining shakllanishiga, yangi mustamlakachilik siyosatining kuchayishiga ham katta ta'sir ko'rsatdi.

Quvvatli Yevropa davlatlarining iqtisodiy manfaatlari, global savdo aloqalarining kengayishi, Amerika qit'asida plantatsiyalar tizimining joriy etilishi qul savdosining keskin ravnaq topishiga olib keldi. Natijada millionlab afrikaliklar o'z vatanidan zo'rlik bilan ajratilib, Atlantika okeanidan o'tkazilib, Amerika va Yevropaning turli hududlarida mehnatga majbur etildi.

Tarixiy manbalarga ko'ra, XVI–XIX asrlar davomida Afrikadan 15–20 millionga yaqin odam qul sifatida olib ketilgan. Bu jarayonlar Afrika jamiyatlarining demografik tarkibiga, iqtisodiy hayotiga, madaniy rivojiga, siyosiy tizimiga halokatli zarba berdi.

Mazkur mavzu bugungi kunda ham o'z ilmiy va ma'naviy ahamiyatini yo'qotgan emas. Chunki odam savdosining zamonaviy ko'rinishlari global muammo bo'lib qolmoqda. Shu bois Afrikada qul savdosining tarixiy ildizlarini o'rganish — insoniyatning umumiy xatosini anglash va unga qarshi kurashishda muhim ahamiyatga ega.

ASOSIY QISM

1. Qul savdosining kelib chiqish omillari

Afrikada qul savdosi birdaniga paydo bo'lmagan. Uning shakllanishiga bir nechta omillar ta'sir ko'rsatgan:

1.1. Mahalliy siyosiy bo'linish va ichki nizolar

Afrika qit'asi ko'plab qirolliklar, qabilalar va sulolalardan tashkil topgan bo'lib, ularning o'zaro urushlari asirlarning qul sifatida sotilishiga zamin yaratgan. Yevropa davlatlari aynan shu siyosiy parokandalikdan ustalik bilan foydalanishgan.

1.2. Yevropa mustamlakachiligi

XV asrdan boshlab Portugaliya, Ispaniya, Buyuk Britaniya, Fransiya va Gollandiya Afrikaning g'arbiy qirg'oqlarida savdo punktlarini barpo eta boshladi. Ularning asosiy maqsadi:

- oltin va fil suyagi kabi qimmatbaho resurslar,
- arzon mehnat kuchi — qullarni qo'lga kiritish edi.

1.3. Amerika plantatsiyalariga bo'lgan ehtiyoj

Amerikaning yangi koloniyalarida shakarqamish, tamaki, paxta, qahva kabi plantatsiyalar rivojlanishi uchun ulkan mehnat kuchi talab qilingandi. Mahalliy hindular qirg'inlar natijasida kamayib ketgach, afrikalik qullar asosiy manba bo'lib qoldi.

2. Transatlantik qul savdosi

Transatlantik qul savdosi (Triangular Trade — uchburchak savdo) jahon iqtisodiyotining asosiy bo'g'iniga aylangan tizim edi.

2.1. Uch bosqichli “uchburchak savdo”

1. **Yevropa → Afrika:** qurol, mato, metall buyumlar olib borilgan.
2. **Afrika → Amerika:** millionlab afrikaliklar qul sifatida tashilgan.
3. **Amerika → Yevropa:** shakar, paxta, qahva, tamaki kabi mahsulotlar olib ketilgan.

2.2. Qullarning olib ketilish jarayoni

- Qishloq va shaharlar bosib olinib, odamlar majburan qo'lga olingan.
- Qullar qirg'oqdagi fortlarda saqlangan.
- Atlantika okeani bo'ylab “O'rta yo'l” (Middle Passage) orqali tashilgan. Yo'l davomida odamlarning 10–25 foizi halok bo'lgan.

2.3. Qul savdosining ko'lami

Tarixchilarning hisoblashicha:

- 15–20 million odam Atlantika orqali olib ketilgan;
- 40 milliondan ortiq odam ichki urushlar, asir olish, qo'zg'olonlar natijasida halok bo'lgan;
- Afrikaning butun bir mintaqalari aholisi kamaygan.

3. Qul savdosining Afrika jamiyatlariga ta'siri

3.1. Demografik zarar

- Aholi keskin kamaydi;
- Mehnatga layoqatli yoshlar eng ko'p olib ketildi;
- Ko'plab etnik guruhlar yo'qolib ketdi yoki zaiflashdi.

3.2. Iqtisodiy tanazzul

Qul savdosi Afrikaning o'z industriyasi va iqtisodiy rivojiga to'sqinlik qildi:

- ichki ishlab chiqarish sustlashdi;
- qit'a Yevropaga mahsulot emas, faqat odam yetkazib beruvchi manbaga aylandi;
- texnologik taraqqiyot deyarli bo'lmadi.

3.3. Siyosiy parokandalik

Qul savdosi qabilalar o'rtasida zo'ravonlikni kuchaytirdi:

- qul qo'lga olish urushlari davom etdi;
- Yevropa davlatlari qurol bilan savdo qilib, urushlarni rag'batlantirdi;
- mustamlakachilik siyosati yanada osonlashdi.

3.4. Madaniy va ma'naviy oqibatlar

- butun xalqlar tarixi uzilib qoldi;
- oilaviy va ijtimoiy tuzilmalar yemirildi;
- millionlab odamlar ajdodlaridan, tilidan, madaniyatidan ajraldi.

4. Qul savdosining tugatilishi va uning sabablari

XIX asrda qul savdosiga qarshi kurash kuchaydi. Sabablari:

- Yevropada inson huquqlari g'oyalarining shakllanishi;
- iqtisodiy tizimning o'zgarishi (sanoat inqilobi);
- abolitsionistlar harakati (Uilyam Uilberfors, Frederik Duglass va boshqalar);
- quldorlikning iqtisodiy jihatdan zararli bo'lib qolishi.

1807-yilda Buyuk Britaniya qul savdosini taqiqladi, 1865-yilda esa AQSHda qulchilik rasman bekor qilindi.

5. Zamonaviy davrda odam savdosi: qulchilikning yangi ko'rinishi

Bugungi kunda ham "zamonaviy qulchilik" mavjud:

- majburiy mehnat;
- ayollarni ekspluatatsiya qilish;
- migratsiya orqali odam savdosi;
- voyaga yetmaganlarni ishlatish.

BMT ma'lumotiga ko'ra, hozirda dunyoda 40 millionga yaqin odam zamonaviy qulchilik qurboni sanaladi. Bu holat Afrika, Osiyo va Yaqin Sharqda keng tarqalgan.

XULOSA

Afrikada qul savdosi insoniyat tarixidagi eng mudhish jarayonlardan biridir. U nafaqat millionlab odamlarning hayotiga zomin bo'lgan, balki qit'aning iqtisodiy, siyosiy va madaniy rivojlanishini asrlar davomida orqaga surgan. Ushbu tarixiy

jarayonni o'rganish bizga hozirgi zamonaviy muammolar — odam savdosi, irqchilik, iqtisodiy qaramlik kabi tahdidlarga ongli tarzda yondashish imkonini beradi. Tarix saboqlari shuni ko'rsatadiki, inson huquqlarini himoya qilish, adolatli ijtimoiy tizim yaratish va har qanday ekspluatatsiyaga qarshi kurash — barqaror taraqqiyotning asosiy shartidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Rodney, W. *How Europe Underdeveloped Africa*. — London: Bogle-L'Ouverture Publications, 1972.
2. Inikori, J. *Africans and the Industrial Revolution in England*. — Cambridge University Press, 2002.
3. Manning, P. *Slavery and African Life*. — Cambridge University Press, 1990.
4. Thornton, J. *Africa and Africans in the Making of the Atlantic World*. — Cambridge University Press, 1998.
5. Davidson, B. *Africa in History*. — New York: Touchstone, 1995.
6. Mukhtarov, A. *Afrika tarixi*. — Toshkent: Universitet, 2015.
7. Karimov, Sh. *Jahon tarixi (XVI–XIX asrlar)*. — Toshkent, 2020.

INTERNET MANBALARI

1. www.un.org — BMT rasmiy sayti
2. www.britannica.com — Encyclopaedia Britannica
3. www.history.com — Tarixiy faktlar portali
4. www.unesco.org — UNESCO rasmiy sayti
5. www.amnesty.org — Inson huquqlari bo'yicha xalqaro tashkilot
6. www.ilo.org — Xalqaro mehnat tashkiloti (zamonaviy qulchilik bo'yicha hisobotlar)
7. www.slaveryarchive.org — Transatlantik qul savdosi arxivlari